

YURT DIŐINDAN DÖNEN TÜRK İŞÇİ AİLELERİNİN UYUM PROBLEMLERİ

Yrd. Doç. Dr. H. Musa TAŞDELEN (*)

Türk toplumunun Batı ile ilişkilerinde göç hareketleri, tarih boyunca büyük bir öneme sahip olmuştur. Hun Türklerinin Doğu Avrupa'ya ve Oğuz Türklerinin Anadolu'ya göçleri tarihî birer dönüm noktasını oluştururlar. Daha önce Avrupa'ya göç eden Hunlar ve onlarla birlikte olan diğer Türk toplulukları zamanla hristiyanlaşarak Batı ile bütünleşmişlerdir. Anadolu üzerinden Batıya açılan ve İslâmî kimlik taşıyan Oğuz Türkleri ise kültürel varlıklarını günümüze kadar koruyup devam ettirmişlerdir.

Geçmişten yakın tarihlere kadar Batı toplumları ile ilişkilerimiz genelde sürekli bir mücadele şeklinde cereyan etmiştir. ancak, günümüzde Batı Avrupa ülkelerine gerçekleştirilen kitlevî işgücü göçü ise, karşılıklı bir mücadelenin değil, bilâkis devletlerarası anlaşmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden, bugünkü işçi göçü hareketi geçmişteki sözkonusu göçlerden birçok bakımdan önemli farklılıklar arzeder.

BAŐLANGICINDAN GÜNÜMÜZE YURT DIŞINA İŞGÜCÜ GÖCÜ

1950'li yıllardan itibaren başlayan göç hareketleri, iç ve dış göçler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İç ve dış göçler, sebepleri ve taşıdıkları özellikler bakımından ortak ve benzer özelliklere sahip olmalarının yanısıra, aralarında son derece belirgin ve önemli farklılıklar da gösterirler. İç göçlerde genellikle kırdan şehre temelli bir yerleşme sözkonusu iken, dış göçlerde geçici olarak ülke dışına çıkılmaktadır. Her ne kadar, yurtdışına göçen işçi ailelerinin önemli bir kısmı oralarda temelli yerleşip dönmeyecekse de, anayurda dönmeye kararlı geniş bir işçi kitlesi mevcuttur. Artık yurtdışına işçi göçü gidenler meselesi olmaktan çıkmış, yurt dışında temelli kalanlar ve dönenler olmak üzere iki boyutlu hale gelmiştir.

Yurt dışına göç süresi, gidişten dönüşe bir bütünlük, iççelik ve devamlılık arzeder. Bu süreç içerisinde ortaya çıkan meseleler birbirleriyle son derece irtibatlıdır. İşçi göçünün başlangıç safhasında, ekonomik faktör başlıca rolü oynamış olmakla birlikte, işçi ailelerinin gerek yurtdışındaki gerekse dönüş sonrası problemleri sosyal ve kültürel yanları ağır basan bir karakter taşır hale gelmiştir.

Yurt dışına işçi göçü, Türkiye'nin arzusu dışında bazı Batı ülkelerinin yabancı işgücüne ihtiyaç duymaları ve Türkiye'den işgücü talep etmeleri sonucunda başlamış ve bu

(*) Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

talebin kesilmesiyle sona ermiştir. Sözkonusu talebin kesilmesinde 1973 Dünya Petrol Krizi başlıca rol oynamıştır. Daha sonra, işgücü göçünün istikâmeti, bazı Türk işadamlarının yurtdışında birtakım projeleri üstlenmeleri ve yanlarında Türk işçilerini de götürmeleri neticesinde Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelmiştir (1). Bu ülkelerdeki Türk işgücü daha ziyade "projeyle bağımlı emek" niteliğini taşımakta olup istihdamlarının devamlılığı ve ayrıca Türkiye'den yeni işgücü talep edilmesi, Türk işadamlarının yeni projeler üstlenmelerine ve bu projelerin süresine bağlıdır (2).

Yurtdışından işgücü talebi vuku bulduğunda resmî makamlar konuyu istihdam meselesine kısmî bir çözüm olarak değerlendirmişler ve hemen bu talebi karşılama yoluna başvurmuşlardır. Daha sonra işçi dövizlerinin ülkeye gelmesiyle hâsıl olan ödemeler dengesindeki rahatlık, yurt dışında işçi göçünün teşvik edilmesinde önemli rol oynamıştır. Yurt dışında işçi göçünün teşvikinde ekonomik mülâhazalar ağırlık taşımış, ancak işçi göçünün gelecekteki durumu ve ortaya çıkabilecek sosyal-kültürel meseleler pek gözönüne alınmamıştır.

YURT DIŞINDAKİ İŞÇİ AİLELERİNİN SOSYAL VE KÜLTÜREL MESELELERİ

Yurt dışına işçi göçü, başlangıçta kısa süreli olarak düşünülmüş olup yurt dışına giden işçilerin çoğunluğu, birkaç sene çalışıp yeni bir iş kurabilecek veya durumlarını daha iyi hale getirebilecek parayı biriktirdikten sonra dönmeyi amaçlamışlardır. Ancak zamanla şartların değişmesi, özellikle yabancı paranın Türk Lirası karşısında giderek değer kazanması gibi sebeplerden dolayı, kısa süre zarfında yurda dönüş mümkün olmamıştır. Kalış süresi arttıkça, işçiler anavatandaki eş ve çocuklarını da yanlarına almaya başlamışlardır. Dolayısıyla, işgücü göçü bir süreklilik kazanarak işçi ailelerinin göçü haline dönüşmüştür (3). Hatta, Erkal'a göre, gerek birinci nesil, gerek ikinci nesil göçmen ve misafir olmayı oldukça aşmış sürelerde Batı Avrupa ülkelerinde çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, Türk işçileri için kullanılan "misafir işçi" hatta "göçmen işçi" sıfatları da artık fazla bir anlam taşımamaktadır (4).

Sonuç itibariyle, yurt dışındaki işçilerin eş ve çocukları çözümü güç bir problemler sahası haline gelmiş ve zamanla ikinci hatta üçüncü nesil meselesi ortaya çıkmıştır. Bugün, yurt dışında bulunan Türk işçi nüfusunun yaklaşık % 40'ını 18 yaşın altındakiler meydana getirmektedir (5). Bilhassa, ikinci neslin bir taraftan aile çevresinin, diğer taraftan içinde yaşadıkları toplumun kültürünün etkisi altında kalması, bu neslin sosyalleşme ve yerli topluma uyum problemini gündeme getirmiştir. Yaşanılan çifte sosyalleşme süreci sebebiyle, ikinci neslin sosyalleşmesi her iki kültür bakımından da eksik kalmış ve

(1) Ekin, N., "Göç Olayında Yeni Boyutlar: Orta Doğu Ülkelerine İşçi Göçü", *İktisat Dergisi*, 4-5, Mayıs-Haziran, İstanbul, 1983, sh. 4.

(2) Öncü, A., *International Labour Migration and Class Relations*, İstanbul, 1988, sh. 16.

(3) Günter, A.S., *Yurtdışında İşçi Göçü ve Geri Dönüşler*, Alan Yayıncılık İstanbul, 1983, sh. 29.

(4) Erkal, M., "Yurt Dışındaki İkinci Nesil Türkler ve Meseleleri: Bazı Gelişmeler ve Değerlendirmeler", *Sosyoloji Konferansları*, 22. Kitap İstanbul, 1988, sh. 73.

(5) Öncü, A., a.g.e., sh. 12-13.

bir kimlik krizi kendini göstermiştir. Bugün, dönenler dışında, ikinci nesil her iki kültür arasında bir bocalama dönemini yaşamaktadır. Bu dönemi büyük bir ihtimalle ya uzun vadede bir asimilasyon ya da yabancı toplum içinde etnik bir azınlık haline gelme dönemi tâkip edecektir.

YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞÇİLERİNİN İÇİNDE BULUNDUĞU SOSYO-EKONOMİK ŞARTLAR

Göçmen işçilere ayrılan işlerin belli sektörlerdeki tabanı oluşturan düşük statülü işler olması; yerli işgücünün işçi hakları ve ücret artışları bakımından tatminkâr olan büyük çaplı devlet teşekkülleri ve tekelci büyük sektörlerdeki işlere kaymasına ve ikili bir işgücü pazarının doğmasına yol açar. Böylelikle yerli işgücü işçinin gelişmesine ve yükselmesine elverişli, tatminkâr işlerin bulunduğu modern kesimdeki birincil işgücü pazarında çalışma imkânına sahip olur. Yabancı işgücü ise, çalışma şartları ve ücretlerin, kârın en yüksek seviyede gerçekleşmesi amacıyla yönelik olarak düzenlendiği, işlerin düşük vasıflı, işçinin gelişme ve yükselmesine elverişli olmadığı, giriş ve çıkışları fazla olan ve bu şartlar içinde üretim yapan geleneksel ekonomik kesimdeki işlerde çalışma imkânını bularak ikincil işgücü pazarının emek arzını meydana getirir (6). İkincil işgücü pazarını oluşturan yabancı işçiler, geçici göçmen ya da misafir işçi ve temelli göçmen işçiler olarak ikiye ayrılır. Yurt dışındaki Türk işçileri daha çok geçici göçmen işçi statüsündedirler ve çalışma şartları oldukça zor olup turist göçmen arası bir kategoriye işgal ederler. Temelli göçmen işçiler ise, artık göçtükleri ülkenin yerlisi haline gelmiş sayılırlar ve içinde buldukları toplumla ilgili beklentileri daha fazladır (7). Ayrıca, şunu da ilâve etmek gerekir ki, işçilerimizin önemli bir miktarı, işçi statüsünden çıkıp esnaflaşma sürecine girmiştir. Bir çoğu çok fazla sermaye gerektirmeyen küçük ve orta çapta işletmeler açmışlardır. Bu durum, onların buldukları ülkelerde temelli yerleşme eğilimi içerisine girdiklerinin bir göstergesidir (8).

Başlangıç yıllarında işgücüne katılan işçilerin önemli bir kısmını, alıcı ülkelerin de tercihiyle vasıflı işçiler teşkil etmiştir. Devlet de vasıflı işgücü göçünü bir müddet teşvik etmiştir (9). Daha sonra, göç alan ülkelerin daha fazla emek talep etmeleri ve köy kalkınma kooperatiflerinin devreye girmesiyle, kır kesimi işgücü göçü kervanına katılmış, sonuç itibarıyla yurt dışına giden işçiler arasında vasıfsız işçi oranı yükselmiştir. Ancak, hemen ifade etmek gerekir ki, işgücü ithal eden ülkelerin; hayatının en aktif çağında, sağlıklı kimseleri seçerek alması ve bunların önemli bir kısmının vasıflı olması sebebiyle, ülkemiz açısından önemli ölçüde bir beşerî potansiyel kaybının sözkonusu olduğu muhakkaktır.

(6) Kosack, G., Castles, S., "Immigrant Workers and Class Structure", *An Introduction to Sociology*, Glasgow, 1980, sh. 308-309.

(7) TÜSİAD, *Federal Almanya'daki Türk İşadamlarının Ekonomik Potansiyeli ve Türk Ekonomisine Katkıları*, İstanbul, 1988, sh. 1-3.

(8) Gitmez, A.S., a.g.e., sh. 41.

(9) Unat-Abadan-N., "Yurt Dışına Göçen Türk İşgücü ve Dönüş Eğilimleri", A.Ü. SBF Dergisi, Cilt: 27, No: 2, Ankara, 1972, sh. 189.

Yurt dışına giden işçilerimizin, çalıştıkları süre içerisinde meslekî eğitim görek vasıflı işçi haline gelecekleri ve dönüşlerinde ekonomiye katkıda bulunacakları görüşü doğru çıkmamıştır. İşçilerimizin çoğunluğu, hem düşük statülü ve herhangi bir vasfı gerektirmeyen işlerde çalışmışlar, hem de ana gayelerinin para biriktirmek olması sebebiyle meslekî eğitime itibar etmemişlerdir (10). Bu hal onların vasıflı hale gelmelerinde önemli bir engel teşkil etmiştir.

KESİN DÖNÜŞE YOL AÇAN FAKTÖRLER

Türk işçi ailelerinin dönüşlerinde rol oynayan başlıca faktör, çocuklarının yabancı toplum içindeki geleceği ile ilgili endişeleridir. Gelecekte çocuklarının yabancı toplumun etkisi altında kalarak asimile olup ailelerinden kopabilecekleri ve kültürel kimliklerini koruyamayacakları düşüncesi ön planda gelmiş, bu arada Türk çocukları için F.Almanya'da eğitim sistemi içerisinde yükselme imkânının çok az oluşu buna mukabil Türkiye'de bu imkânın nisbî olarak yüksek oluşu etkili olmuştur. Bu faktörün yanısıra, gurbetin zorluğu ve emeklilik çağının gelmesi gibi faktörler de dönüş kararında rol oynamıştır (11). Göç süreci içerisinde gidiş aşamasında ekonomik faktör, temel faktör olma özelliğine sahipken, dönüş aşamasında ise, tamamen ekonomi-dışı bir faktör olarak çoğunun geleceği ile ilgili endişe yani psikolojik bir faktör ön plâna çıkmıştır.

İŞÇİ AİLELERİNİN DÖNÜŞ SONRASI UYUM PROBLEMLERİ

Dönüş yapan işçi ailelerinin problemlerinin kaynağını, yurt dışında uzun müddet yaşayarak elde ettikleri tecrübe ve alışkanlıklarda aramak gerekmektedir. Gidişten dönüş kadar ortaya çıkan problemler birbiriyle irtibatlı ve bir bütün olarak değerlendirildiğinde, konu daha sağlıklı bir yaklaşımla ele alınmış olur. Dönüş sonrası ortaya çıkan uyum problemlerinin arka planını işçi ailelerinin yurt dışı yaşantısı oluşturmaktadır.

Gurbete Özlem

Türk işçi ailelerinin uzun süren yurt dışı yaşantısı sebebiyle, daha önceki hayat düzenlerinden farklı bir hayat düzenine alıştıkları ve birtakım yeni alışkanlıklar edindikleri görülür. Sanayileşmesini tamamlamış refah toplumunun hayat standartlarına alışan işçi ailelerinin nispeten düşük hayat standartlarının mevcut olduğu kendi toplumlarına döndüklerinde, yurt dışında geçirmiş oldukları hayata özlem duymaya başladıkları ve yurtdışındaki yaşantıları ve hayat standartları ile buradakilerini her fırsatta mukayese etmeyi bir alışkanlık haline getirdikleri müşahade edilmiştir. Türk işçileri, genellikle yurt dışındaki hayatlarını "gurbet" olarak nitelendirdiklerinden onların bu psikolojisini "gurbete özlem" olarak adlandırmak mümkündür (12). Yurt dışında iken "vatan hasreti" çeken işçi aileleri, döndükten sonra "gurbete özlem" duymaktadırlar. Bir taraftan güçlü bir vatana bağlılık duygusu, diğer taraftan uzun süren bir yurt dışı yaşantısından kaynaklanan gurbete özlem duygusu işçilerimizde çatışmalı bir psikolojiye yol açmaktadır. Bir kompleks karakteri arzeden bu psikolojileri "gurbet kompleksi" olarak adlandırılabilir.

(11) Taşdelen, M., *Yurtdışından Kesin Dönüş Yapan Türk İşçi Ailelerinin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Meseleleri*, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1989, sh. 86.

(12) Aynı eser, sh. 127.

Böylesine bir psikolojiye sahip olan işçi ailelerinin ülkeye uyum sağlamaları pek mümkün görünmemektedir. Belki, dönüş yapan ikinci nesil, anavatandaki yeniden sosyalleşme sürecini tamamlayınca, uzun vadede Türkiye'ye uyum göstermesi mümkün olabilecektir. Ancak, böyle bir durum genelde orta yaşın üzerindeki birinci nesil için sözkonusu olmadığından, hayatlarının sonuna kadar, özellikle psikolojik açıdan uyum problemleri ortadan kalkmayacaktır. Bu arada, birinci neslin dönüş sonrası çevrelerine uyum sağlamada güçlük çekmesi, kendilerinde buldukları ortamdan kaçış isteğini doğurmakta ve bu da kır nitelikli bir yerde yaşama eğilimini güçlendirmektedir (13).

Aile Yapısı ve Cemaatleşme Eğilimi

Dönen ailelerin büyük bir çoğunluğu çekirdek aile özelliği göstermektedir. Çok az bir kısmı ise, geçici geniş aile tipi arzutmekte olup yanlarında bakıma muhtaç yakın akrabalarını barındırmaktadır. Sözkonusu yakın akrabaları, ana, baba, kaynana, kaynata gibi aile büyükleri teşkil ettiğinden, bu tür ailelerin de zamanla çekirdek aile haline dönüşecekleri ifade edilebilir (14). Yurt dışındaki durumun aksine, yurda döndükten sonra işçi aileleri cemaatleşme eğilimi göstermemektedirler. Bunda, özellikle büyük şehirde yaşayanlar için yaygın ve dağınık bir yerleşme düzeninin varlığı sebebiyle aynı durumda olan ailelerle ilişki kurmanın zorluğu, dönüş yapılan toplumla aynı kültürel değerlerin paylaşılması ve içine dönülen çevrede yurt dışında çalışmış olmaktan kaynaklanan bir ayrımcılığın yapılmaması gibi faktörler rol oynamaktadır (15).

İkinci Nesil Uyum Problemleri

Türk işçi çocuklarının problemleri de temelde bir uyum meselesi olup yurt dışında yaşadıkları çift kültürlü sosyalleşme sürecinden kaynaklanmaktadır. Yurt dışında her iki toplumunda kültürünü yeteri derecede alamayan, dolayısıyla her iki toplum açısından sosyalleşmesi eksik kalan işçi çocukları, yurt dışında uyumsuzluk gösterdikleri gibi dönüşte de uyum sağlayamazlar. Sonuçta yeniden sosyalleşme ihtiyacı ile karşı karşıya kalırlar. Bu bakımdan meseleleri daha ziyade eğitim ağırlıklıdır. Dönen çocukların önemli bir kısmının yurt dışına geri dönme isteğiyle ailelerini zorladıkları tespit edilmiştir. İkinci neslin uyum problemlerinin halli daha çok eğitimle ilgili tedbirlere bağlı olup, bunların kaynağını Türkiye'deki eğitim sisteminin farklı oluşu ve yetersizliği teşkil etmektedir (16).

Ancak, bütün bu meselelerin halli, sadece yurda dönüşte alınacak tedbirlerle mümkün değildir. Aynı zamanda bu çocukların yurt dışında buldukları sırada yeterli derecede Türk kültürünü almalarının ve kültürel kimliklerini korumalarının önemi büyüktür. Orada alınacak tedbirler; ikinci neslin hem kültürel kimliğini muhafaza etmesini

(13) Aynı eser, sh. 131.

(14) Aynı eser, sh. 99.

(15) Aynı eser, sh. 126

(16) Aynı eser, sh. 104.

hem de yabancı toplumla uyum içerisinde olmasını sağlayacak şekilde olmalıdır. Dönüşte en fazla uyum güçlüğü çekenler, yurt dışında doğmuş veya çok küçük yaşta yurt dışına gitmiş çocuklarla, ailesi geleneksel kültüre fazla bağlı olmayan ve bu sebeple yabancı kültürün etkisine açık bulunan ailelerin çocuklarıdır.

Sosyal Hareketlilik Açısından İşçi Aileleri

Yurt dışına işçi göçü sosyal hareketlilik açısından; yatay, dikey ve nesillerarası bir hareketliliği içine almaktadır. Bu göç sürecinde işçilerin bir toplumdaki başka bir topluma gitmeleri sözkonusu olduğundan hem coğrafi hem de toplumlararası bir hareketlilik gerçekleşmektedir. Göçeden işçiler, içine geldikleri toplumda düşük statülü işlerde çalışmaları ve yerli toplum tarafından yabancı olarak değerlendirilmeleri sebebiyle, gelmeden önceki durumlarına göre, daha aşağı bir statüde bulunurlar. Bu durumda da aşağı doğru dikey bir hareketlilik sözkonusu olur. Geri dönüşle birlikte, işçilerin elde ettikleri gelir ve maddî servet nedeniyle, hem yabancı toplum içindeki statülerine hem de göç öncesi kendi toplumlarındaki statülerine göre yukarı doğru bir dikey hareketlilik meydana gelir ve orta sınıfların yeni üyeleri haline gelirler (17). Ortaya çıkan bu durum, ülkelerarası seviyede her iki toplumu da içine alan inişli çıkışlı bir statü değişimini, diğer bir ifadeyle statü istikrarsızlığını ortaya koyar (18).

İşçilerin uğradığı sözkonusu dikey hareketliliğin temel sebebi, ülkelerarasındaki maddî refah ve gelir farklılığıdır. İkinci nesil ise, gerek yurt dışında gerekse yurt içinde genellikle ebeveynlerine göre, eğitim görmüş olmaları ve yabancı dili daha iyi bilmeleri gibi nedenlerden ötürü daha üst bir statüye sahip olurlar (19). Böylelikle yukarı doğru nesillerarası bir sosyal hareketlilik gerçekleşir.

Dönen İşçilerin Ülkeye Ekonomik Açından Uyumları

İşçi tasarruflarının değerlendirilmesinde, gerek köy kalkınma kooperatifleri gerekse işçi şirketleri başarısız olmuştur (20). İşçilerin müşterek teşebbüs fikrine yabancı oluşları ve tasarruflarını fazla riske sokmama eğilimi, işçi şirketlerine ilginin az olmasında önemli rol oynamıştır. İşçiler genellikle tasarruflarını arsa, daire, tarla gibi gayri menküllere ve ekonomik açıdan verimli olmayan küçük çapta ticarî işyeri ve hizmet dallarına yatırmışlardır. Bunda işçilerin değerini koruyan ve sürekli artıran yatırım sahalarına yönelmelerinin yanısıra, uzun süre işçi olarak çalıştıktan sonra bağımsız bir işyeri açarak kendi işçinin patronu olma düşüncesini taşımalarının payı büyüktür. Keza, önemli bir çoğunluğunun emeklilik çağında dönmesi, vasıflı olsa bile işçi olarak çalışmalarına bir engel oluşturmakta, ayrıca yurt dışında alıştıkları hayat tarzını sürdürmelerini sağlayabilecek geliri elde etme düşüncesi onları küçük çapta bir işyeri açarak tasarruflarını değerlendirmeye yöneltmektedir (21).

(17) Aynı eser, sh. 112-113.

(18) Güven, H.S., *Dış Göç ve İşçi Yatırım -Ortaklıkları, TODAİE, Ankara, 1977, sh. 44-45.*

(19) Türkdoğan, O., *İkinci Neslin Dramu, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1984.*

(20) Dündar H., *Türk İşçi Şirketçiliği ve Türk Alman İntibak Anlaşmasının Etkileri" (Seminer Metni), UÜ, Bursa 1982, sh. 147.*

(21) Taşdalen, M., a.g.e., sh. 89.

Millî Kimliği Koruma Eğilimi

Dönüş yapan Türk İşçi Ailelerinin büyük bir çoğunlukla kendi kültürel değerlerine bağlı kaldıkları görülmektedir. Yabancı bir toplumda uzun bir süre yaşamış olmaları, kendi kültürel değerlerine olan bağlılıklarını azaltmamış bilâkis güçlendirmiştir (22). İşçilerimiz, başlangıç yıllarında tamamen farklı yabancı bir kültür ortamına gitmiş olmaları sebebiyle büyük ölçüde kültür şokuna maruz kalmışlar ve uyum sağlamakta güçlük çekmişlerdir. Daha sonra giderek kendi içine kapanan Türk işçileri yabancı toplum içinde, uyumsuzluklarını kalıcı ve sürekli hale getiren bir karşıt kültür alanı oluşturmuşlardır. Teknoloji ve maddî refah açısından üstün bir medeniyeti temsil eden bir toplum karşısında, kendi dinlerinin yerli toplumun dininden daha üstün ve daha mükemmel olduğu inancından kaynaklanan "en mükemmel din inancı" ile şanlı ve üstün bir tarihe sahip bir toplumun mensupları oldukları yolundaki şüurluluk halinden kaynaklanan: "şanlı mazi miti" gibi iki önemli faktör, diğer bir ifadeyle dinî şuur ile tarih şuru, işçilerimizin yabancı kültürün etkisi altına girmelerine büyük ölçüde engel teşkil etmiş ve millî kimliklerini korumalarında etkili olmuştur. Gerek dinî inançlarına gerekse örf ve âdetlerine büyük çoğunlukla bağlı kalarak dönen işçi aileleri, dönüş sonrası da kültürel anlamda muhafazakâr eğilimlerini devam ettirmektedirler.

(22) Aynı eser, sh. 118-122.